

VIII

Вже третій рік кінчиться, відколи покинула я дім своїх кривих і пробуваю між чужими. Дама, в котрої я живу, це вдовиця по лікарю, хорваті, що звався Марко, заможна й не молода вже жінка. Дітей у неї нема, крім одного сина від першої жінки її мужа, а син той є лікарем при маринарці(флоті).

Дивна це жінка, а ще дивніша минувшість її. Багата, образована, пішла з замилювання виховувати діти в аристократичних родин, у котрих проживала аж до часу свого знайомства з лікарем Марком.

— Але з чоловіками мені не щастилося, — оповідала мені раз. — Мій перший муж вінчався зі мною на смертельнім ложі, нагла недуга звалила його, і я довго, довго не могла того щирого гарного чоловіка забути; а з Марком не пішло також ліпше, бо з ним жила я лиш п'ять років. Цього чоловіка любила я так, як не любила, може, ще жодна жінка. Він не женився зі мною з любові, а більше, як казав, з поважання і тому, що в мене було образование. Стараючись о мене, заявив мені одверто, що не любить мене так, як любив свою першу жінку, що однак не дасть мені причини чутися з ним нещасливою і жалувати свого поступку. І він говорив правду і додержав до послідньої хвилі свого життя даного мені слова, значить: уладив мені життя якнайкраще. Я не могла йому докоряти, що не відчував для мене такого чуття, як я для його, о ні; він просто не міг удруге любити, належав до тих вірних глибоких натур, що не відновляються в своїх чувствах, а мають у своїм житті лиш раз «весну»; така натура була в його. Я була горда, що він якраз мене вибрав. Він міг ще світлішу партію зробити, однак його прикувало моє образование до мене і пересвідчення, що я одна гідна виховувати його сина по його дорогій, незабутній жінці, і що він чутється тим щасливий... І я виховувала цю його дитину з найбільшим старанням та й не жалую свого труда і любові, бо нагорода за це наступила вже. Іван (так звався той син) — то одинока радість мого життя, а як бог допоможе, то послідні літа проживу коло його; це обіцяв він мені, і він додержить слова.

Він уступив лиш на якийсь час до маринарки, головно тому, щоби звидіти світ; опісля хоче осісти тут і зажити життям і звичаями свого колись так почитуваного і загальнолюбленого батька. Я не знаю його, того Івана; від часу, як я тут у пані Марко, не відвідував її ані разу, але вона зве його своїм ангелом, а листи його до неї дишуть глибоким поважанням, тонким чувством і незвичайною інтелігенцією.

У пані Марко широке знання, а дар бесіди імпонуючий. Коли говорить, можна за нею писати, її мова поправна, інтересна, і в неї разить лише одно. Обдарена багатою фантазією, пересаджує кожду прожиту подробицю, представляє її майже неможливою. Часто оповідає цілі романи, в котрих грає завсігди сама головну роль. Я прислухуюся їй радо. Всі її оповідання уложені так зручно, кінчаться так щасливо, що вона ними бавить, мов книжка, її вигляд симпатичний, а сама вона поважна, спокійна і держиться дуже строго давнього доброго тону. Це послідне личить її істоті знаменито, і я не можу собі уявити, як вона могла б уживати таких рухів або слів, як тітка, або навіть і таких поглядів. Якраз вона дама «наскрізь добрих обичаїв», і я її за те дуже поважаю. О, яка ж різниця між нею й тіткою! Ні, це вже таке щастя, що я дісталася до неї, що, мабуть, іншого й не просити мені в бога. Коли я оповіла їй свою одностайну історію, розказала вона мені свою майже в тій самій хвилі, мов у відповідь і з якоюсь гордістю. В її історії було стільки романтики, стільки подій, стільки осліплюючих хвиль, що я майже соромилася свого життя «без подій».

— Так, так, — говорила вона, — і то не є ще все, що я тут оповідаю; коли б списала те все, що прожила, скільки поклонників мала я в своїх молодих літах і з якого роду, то не одна завидувала б

мені або й прозвала безумною, що я слухала лиш голосу серця, а не розуму і не вибрала за мужа якого графа, лиш лікаря...

Я люблю і поважаю її щиро, а вона для мене добра і щира, мов бабуня.

— Бідне дівча! — каже мені не раз, глядячи раз по раз моє волосся (о, вона його так часто подивляє). — Ви навіть не знаєте, що то значить бути «молодою», а ще менше «молодою і гарною», та зате ви скінчений характер. Коли мій великий льос виграє (вона об тім часто говорить), то виберуся в велику подорож і заберу й вас з собою.

— Тоді поїдемо до Швеції і Данії, — обзивалася я і майже чула, як мої очі засяяли. Я була в скандинавську літературу «по вуха» влюблена, і мріяла все об тім, щоб побачити хоч Данію, як не всі ті північні країни, з їх чудово-гарними краєвидами, з їх фіордами, з їх мужами, як Стріндберг, Брандес і пр. Особливо до Данії тягнуло мене. І. П. Якобсен, котрого творами я, мов звуками улюбленої рідної пісні, впоювалася, був її сином і все, що тикалось тієї дрібненької країни, займало мене глибоко.

— Добре, до Данії, а також до Італії, до Неаполя... — Вона усміхалася любо до мене, мов рада була вже тепер з моєї утіхи, яку я мусила б тоді відчувати.

Однак великий льос не виграє і ми сидимо тихенько та живемо спокійним, одностайним життям.

Пані Марко займається політикою, прегарними гафтами, своїм городом і цвітами, котрими всі покої її дуже гарного помешкання майже переповнені. Я віддаюся по сповненню своїх обов'язків, як каже вона, «приватній філософії».

Живемо в згоді, і між нами не заходять ніколи такі непорозуміння, як, напр., з тіткою. Вона виrozumіла і зглядна, впрочім і зовсім інша людина, як тітка. Часами буває дразлива, але це має свою причину в її недузі (у неї серцевий блуд), і тоді буває майже невиносимо прикрою. Однак чи я не перебувала школи, в котрій навчилася складати покірно крила гордості? Чи зносила я стільки горя на те, щоб не узглядняти настрою хорих? Ні, я стала терпелива і лагідна, а та моя лагідність ломить тверду вдачу старої дами і з'єднала мені щире прив'язання її назавсідги.

— Знаєте, Наталіє, — казала мені одного разу по викликаній нею сцені, — що я просиділа би не раз і годину та дивилася б на вас, як ви сидите он там похилені над роботою, на ваш лагідний непорочний профіль, на ваші сумовито зложені уста, котрі свідчать ясно, що знаються з жалем аж надто. Тоді говорю собі самій: чому сироти нещасливі? Чому й я не раз така прикра і жорстока для вас, хоч знаю добре, що вас вигнало з-під рідної стріхи між чужі люди? Чому, чому воно так? Не гнівайтесь, дитинко, на мене, говорить, бог мені свідком, що це недуга чинить із мене таку тиранку і що ви мені дорогі й милі, мов власна дитина...

А я кинулася до неї та просила її, щоб не говорила так, що того не можу слухати, що вона добра, що я недугу від вдачі вмію розрізнити і що я не уражена, ні, нехай вона собі не робить закидів, не дразнить себе даремно; що, може, я й справді провинилася чим, сама винувата за її злий гумор... а сльози так і тиснулися до очей, тиснулися, і я з болю мало що вголос не зойкнула! Але перемогла себе. Я мала те пересвідчення, що вона була справді добра, бачила прецінь не раз, як рятує деяких бідних, що лиш коло неї туляться, та й для мене добра, і вже тим самим гоїть рану, що признається, що завдала її. Мені й цього доволі, я й за це вдячна...

Знайомих маю досить, однак щирих товаришок лиш дві. Одна — то молода малярка, прехороша поетична душа, а друга — молода заміжня й дуже інтелігентна жінка, на ім'я Оксана Б.

З чоловіком своїм розвелася по році подружжя. Не був їй до пари. Їх подружжя було «непорозумінням», як оповідала сама, котре не могло чим іншим скінчитися, як розлукою. Любов до нього змінила її, а щоб не «отупіла» цілком, розвелася з ним на неозначений час і вернула до родичів, у котрих пробувала й досі.

— Не думайте, що він лихий чоловік, — говорила мені, — він навіть дуже добрий, і лиш ми

не розуміємося! Я заподатлива і зам'яка супроти його хоробливо консеквентної вдачі, жорстокої упрямості, і він мене нищить своєю істотою. Що ж, чи було нам задля церковної зв'язі і далі жити разом та замучувати себе? В мене є маєток, і я пішла своєю дорогою, а він остався радо сам. Ми розсталися в мирі і так, що коли одно за другим затужить справді, можемо знову зійтися...

Говорила заєдно, що вже в натурі подружжя лежить те, що воно тратить із часом на красі, і що модний(сучасний) чоловік нездібний до його. Або, може, нездібні до його немічні характери? До нас заходила дуже часто, з панею Марко зналася вже віддавна і була навіть її ученицею, а її сина, т. є. лікаря — звала своїм товаришем. До мене горнулася, мов та бджола до меду, а я любила її так само щиро. Була вразлива, честолюбива і дуже музикальна, а з саркастичного настрою не виходила майже ніколи. Мене впевняла, що я характер трагічний з «артистичними зарисами», і що не смію ні за що в світі «віддаватися». А я й думаю ніколи виходити заміж.

Я віддалася «приватній філософії», щоб казати вже словами доброї Марко, і живу собі спокійно, цілком удоволена. З товариств, в які ходжу рідко, вертаю майже завсігди втомлена і розстроєна. Я, молода, чуюся між ровесницями самотньою і старшою. Оповідала я раз про те пані Марко й питала в неї, що це таке.

— Ви вирости понад буденщину і традиціональні погляди, — відповіла вона, — а дух ваш мчить вперед, тому чуєтеся в їх товаристві самотньою. Чим дальша висота, тим і самотніша, — чи вам це ніколи на думку не приходило? А ви ж хочете стояти вище. До вас прикладають те саме мірило, що до других пересічних молодих дам, однак ви не мовчіть стільки; виявіть себе самі своєму окруженню, надайте собі самі вартість, не ждiть, щоб її надавали вам інші, а може, й такі, що не знаються на вас!

— Я не маю дару бесіди, пані Марко; ви ж це знаєте!

Вона сміялася.

— Невже ви не думаєте ясно і логічно?

— Може, й не думаю, не знаю.

— Але ж бо я в те не вірю!

— Мене привчено з дитинства мовчати так, як і терпіти.

— Чи відчуваєте тому потребу писання, що, як кажете, не маєте дару бесіди?

— Я не знаю, — відповіла я, — однак знаю те, що писання є для мене тим, чим воздух і світло.

А там — була ще одна причина, задля котрої я товариств уникала; пані Марко також її знає.

— Ви полохливий характер, — сказала мені раз, — замкнений, мов та нічна цвітка, належите до тих тонко зорганізованих натур, що вже красніють, коли їм лиш на долоню глянути.

Така вже дивна вдалася.

Заходжу звичайно в родини урядників, але тоді «прикидуюсь» майже несвідомо в якусь іншу людину, доступну їх думкам, а своє «я», котре відслонюю лиш поодиноким вибраним, заслонюю обережно перед їх цікавістю.

Одного разу привів мене один молодий розгарячений чоловік до того, що я відслонила перед цілим мені зовсім байдужим товариством мою душу аж до «наготи». Лютилася опісля за те невимовно. Про характер моїх думок настало незвичайне здивування, іменно тому, що дихали новочасністю і були свої, не визичені. Опісля велася мова про нужденне положення нашого народу і лицемірну політику поляків супроти його і правительства. Я розгарячилася аж до зворушення й чула, що мої очі горіли незвичайним огнем. Я ненавиділа поляків вже відай вродженою ненавистю і не вміла ніколи оставатися спокійною, коли говорили про них. Вкінці сказала:

— Нехай утискають нас поляки до скону, нехай видумують на нас плани і заходи, котрі, щоправда, шкодять нам багато, підтинають не одно життя, але яко націю нас затерти — це не

вдасться їм ніколи! Ми — сонна, лінива, вигідна сила, що до терпінь звикла, мов в'язень до оков, однак, подразнена раз до крові і введена в захват, зломить тиранську руку раз назавсідги. Коли тільки сотна частина мого народу відчуває так, як я, то ми не згинемо! Я перенята його еством, мов рослина сонячним світлом, а коли хто так відчуває, то не загиває.

— Що ви можете, будвши женщиною, вдіяти, напр., для свого народу? — обізвася якийсь румун до мене.

— Що? Коли я буду його гаряче любити, признаюся його членом усюди й у всім, то зроблю доволі.

Пізніше сказав він до однієї з моїх знайомих: «Вона свідомо людина, однак що задумує властиво зі своєю любов'ю до народу? Видавати яке революційне письмо, яку «бомбу»?» — І сміявся грубим сміхом. Другий обізвася: «Вона умна, а навіть і хороша, однак я би з нею не женився, мені навіть щось подібного на думку не прийшло б. А по тому ота якась нервовість у неї, що майже відгадає чоловіка; або очі її — горять вже, заким що оповість! Духова напруженість при ній просто замучує чоловіка. Ні, ні, моя жінка не така має бути! Напр., не можу собі уявити, щоб вона мені подавала рано до ліжка каву або вийшла проти мене з шніцельком; а до того ще бідна... бррр!»

Я сміюся з таких «мужів» і уникаю їх товариства, мов уразливих мух. Я й не люблю нікого й не клопочуся ніякими мужчинами; а коли думаю про них, так стоїть між ними Орядин, як світило. Я з ним не сходжуся ніколи, хоч він і живе тут, однак знаю, що він іде «вгору». Він працює в одного з найзнатніших адвокатів, і про його говорять, що він «бистроумний і здібний чоловік». В жіночій світі уходить за пожадану партію, тим більше, що є гарний і не робить собі з жінок нічого. Проживши тут у пані Марко майже цілий рік, не стрічала я його ніколи, і аж в остатніх днях згаданого року зійшлися ми випадком. Одного разу зайшла я до бібліотеки якогось товариства, щоб там вибрати якусь книжку для пані Марко. Саме в тій хвилі, коли я хотіла вступати в кімнату, створилися двері зсередини і він вийшов. Побачивши мене, змішався до переляку; тим часом я, урадувана побаченням його, усміхнулася; однак він лиш поздоровив і, не промовивши до мене ані слова, відійшов чимскорше. Його переполох і змішання вразили мене так сильно, що я майже забула, чого сюди прийшла. Я не була йому ще байдужною, це помітила я відразу. Так лякатися можна лиш тих осіб, про котрих думається много, а уникається їх. Я усміхалася свавільно при спогаді цілої притичини, воно настроювало мене в першій хвилі весело, так, в першій хвилі: бо опісля думала я вже довго й інакше про його. Ми би ще могли злучитися, думала я між іншим, однак злука з ним не була для мене чимсь дуже важним.

Вернувшись цього-таки вечора з прогульки з панею Марко, я кинулась втомлена на софу і обернулася лицем до стіни. Я аж до втоми надумалася над ним. Не бачачи його цілий рік, я майже забула про його, а тепер віджила нараз ціла минувшість, і я почувала його вплив. Чи це вплив його вигляду — він змужнів ще більше і змінився — чи це вплив тієї якоїсь сили, що панувала завсідги наді мною, навіть помимо всього опору з моєї сторони?

«Die Liebe ist ein weites Meer und hat seine Ebbe und Flut, seine Brandung und Riffe, seine sturmbeuogten Wogen und seine glatte und klare Spiegelfläche» («Любов — то широке море, що має свій приплив і відплив, свої вири і підводне каміння, свої розбурхані хвилі і свою рівну та чисту поверхню»), — стояло раз в однім дуже гарнім любовнім листі одного німця.

* * *

Небавом по тім подибала я його знов. Я йшла з Оксаною і пізнала його вже здалека.

— Це гарний мужчина, що он тут іде, Наталко! — помітила вона.

— Гарний.

— Він минає щодня попри наше мешкання, став недавно моїм сусідом. Придивіться йому добре, в нього є раса.

Я мовчала, затаївши своє нагле зворушення. Я ніколи не згадувала молодій жінці про свій «роман» з ним, а тепер не була до того відповідна хвиля. Він надходив чимраз ближче. Я знала його надто добре, щоб не помітити зміни, яка зайшла з ним у тій хвилі, коли минав нас, його очі розіскрилися так, що це «щось», що обгортало його давніше при мені, заволоділо ним і в цій хвилі! Я могла би собі подумати, що він мене не завсігди любить, хоч як ми розсталися... Він поздоровив мене майже упрямо.

— Ви знайомі з ним і не кажете ані слова! — накинулася на мене Оксана.

— Це знайомість ще з моєї батьківщини, — відповіла я побіжно.

— Чи ви знаєте його ближче?

— Знаю.

— Що ж це за один?

— От собі!

— Його хід характеристичний, — щебетала вона.

— Справді, — обізвалася я. — В нього відповідає собі все посполу, його хід, його рухи, його письмо і характер — все однакове.

— А серце його?

— А мене що воно обходить?

— Ох, які ж ви прудкі! — І вона розсміялася.

А я подумала собі якраз те саме, що перед роком, при розстанні, і майже тими самими словами; «Таким люблю його, гордим і сильним», — а опісля посумніла...

* * *

Одного дня, може, в три місяці по тій стрічі, пішла я з молодю товаришкою на якусь наборзі уладжену виставу образів. Ми знаходилися в передпоследній кімнаті. Молода дівчина задержувалася довго при кождім образі, а я вертала все наново від одного до другого. В притикаючій последній кімнаті чути було, як мужеський голос щось поясняв, а на те відповідав якийсь голос жіночий; цей мужеський здавався мені знайомим. Минаючи попри створені двері, заглянула я незамітно в кімнату і побачила там Орядина. Перелякана, метнулася я вперед, однак він побачив мене. Зараз по тім почав до когось дуже голосно говорити і сміятися, і ніколи, ніколи в житті не забуду я інтонації мови його і характеру його тодішнього сміху! Одно й друге тикалось мене, мало мене понизити.

Я чула, як спаленіла сильно. Він сміявся так, мовби йому хто дарував мільйони, і заявляв мені тим сміхом, що не журиться мною зовсім. Це зранило мене так, що я з досади майже задрижала. Який здавався гордий, що перемиг чувство любові, і як йому було з тим спішно, щоб мені дати те відчути! І я відчула це, як бажав. В мене слух для модуляцій людського голосу незвичайно тонкий, а чуття не менше, і тому не обманило мене ні одно, ні друге. Чи він соромився своєї любові до мене? Була це ненависть чи гордість? Яка гордість?

І я терпіла від того аж до знесили.

Коли ловлю себе па тім, що його образ стає перед мою душу, то я заявляю собі насмішливо, мов якійсь іншій істоті, що проте все люблю його. Заразом обгортає мене почуття, мовби тепер із цією любов'ю приступало до мене щось величне і поважне, щось, що лучається чоловікові лиш раз в житті... Іншим разом закидую все і поринаю в праці.

Уздівши його яюсь раз в місті вже здалека, я забігла скоро на якусь протилежну вулицю і втікала нею так скоро, як лиш при людях випадало, щоби не подибатись із ним. Сильно зворушена, відчувала я цілком те саме прикре чувство, що тоді при його сміху на виставі — підле чувство покори...